

Je osvědčenou pravdou, že souborné a ve svém oboru převratné dílo může snáze napsat erudovaný jedinec, a to i v dnešní době, kdy se – mnohdy k neprospěchu věci – prosazuje spíše trend početných autorských kolektivů. Výhodou práce jednotlivce je mimo jiné konzistentní a vyvážený obsah, ucelená formulace myšlenek, ale paradoxně často i kvantita a obsažnost sdělení. A pokud se ohlédneme nazpět do dějin historického výzkumu, jsou to právě díla jednotlivých autorů, nikoli kolektivní monografie, co dodává vědě nové impulsy a názorové směry. Rovněž tolik žádoucí a prospěšný multidisciplinární přístup se při psaní syntézy může stát účinnějším nástrojem v rukou jednoho fundovaného autora.

Úvodní slova, myslím, platí pro čtyřsvazkové kompendium Vladislava Razíma věnované středověkým městským fortifikacím v českých zemích. Vydání se ujal Národní památkový ústav, autorovo „domovské“ pracoviště, jehož vydavatelská činnost je v poslední době zcela mimořádná a nepochybně bude příznivě hodnocena ještě příštími generacemi odborné i laické veřejnosti. Publikace o městských hradbách není lehkým čtením, a to v doslovném i přeneseném slova smyslu. Hutný text vyžaduje neustálou čtenářskou pozornost, neboť pojednává dané téma v mnoha různých kontextech: od politických dějin přes urbanismus a historii vojenského řemesla až po velice konkrétní detaily stavebního řešení.

Knihy má tradiční, přehlednou strukturu. První část je věnována jednak definici městských opevnění, ale i města jako takového, jednak stavu a zhodnocení dosavadního výzkumu, který je nerovnoměrný a má v různých lokalitách kolísavou úroveň. Překvapivé může být i to, jak nesnadno se vymezuje vlastní předmět studia, respektive jak otevřený zůstává seznam opevněných lokalit městského typu – nejenže na mnoha místech mohla fortifikace vzniknout a opět zaniknout, aniž by zanechala stopu v pramenech, ale existují naopak místa, kde je výslovně dokladováno povolení ke stavbě hradeb, která nakonec nebyla realizována vůbec, nebo jen zčásti. Do úvodní kapitoly bylo zahrnuto i krátké zamyšlení nad problematikou tzv. opevněných vesnic. Škoda, že jí není v knize věnováno přece jen víc pozornosti, i když je jasné, že jde o svébytné téma. V. Razím přímo volá po dalším výzkumu a evidenci tohoto jevu, který byl četností svého výskytu vlastně vzácnějším než fortifikace měst. Bez řádného poznání jednotlivých opevněných vesnic nebude možné formulovat smysluplné závěry a nalézt například styčné body mezi nimi a městskými pevnostními systémy.¹

1 Nad problematikou se zamýšlí např. Jan PEŠTA, *Fortifikační prvky v prostředí vesnic?*, Svorník 11, 2013, s. 60–70.

Další oddíl knihy zasazuje města a jejich fortifikace do širokého kontextu středoevropského vývoje. Autor sleduje genezi sídel městského typu od raného středověku až hluboko do 16. století, upozorňuje na funkci měst v ekonomické, správní a politické sféře, všímá si komplikovaných vztahů mezi jednotlivými lokalitami navzájem i postojů městských komunit vůči panovníkovi. Tento souhrn není nikterak samoučelný, neboť konkrétní pozice města v bezpečnostní struktuře země pomůže pochopit smysl budování náročných opevnění a přispět k jejich dataci.

Následují už kapitoly více „hradební“. Autor se v nich nejprve věnuje urbanistickému a funkčnímu provázání fortifikací s městským organismem jako takovým, sleduje zákonitosti ve vztazích mezi hradebním prstencem a dispozicí města. Spíše v náznacích si všímá kontextu s okolní krajinou (relikt staré přístupové komunikace u Kouřimi, s. 223). Zvláštní pozornost věnuje městským hradům, opevněným sakrálním stavbám, ale také jiným objektům s obranným potenciálem. V posledně zmíněném ohledu přináší V. Razím inspirativní úvahy, podložené ovšem hmotnými či písemnými prameny, o defenzivních možnostech uvnitř městského prostoru. Na příkladech ukazuje, že obrana města nemusela být ztracena ani po překonání hlavní hradby nepřítelem: při uličních bojích bylo možno využít připravené překážky (řetězy), úkryty v domech nebo sklepech, ale výhodu obráncům poskytovala i orientace a důvěrná znalost městské topografie, která jim umožňovala lépe improvizovat.

Teprve nyní přicházejí na řadu jednotlivé fortifikační prvky, jejich obranný význam, geneze a konstrukční řešení: hlavní hradba, věže, bašty, brány, parkánová linie, příkop a násep, vysunuté a předsunuté součásti opevnění. Více prostoru – a třeba i samostatnou kapitolu – by si zasloužila otázka fortifikací předměstí (souhrnně zde na s. 217–218, 311 a pak v příslušných heslech katalogu). Po zásluze věnuje autor několik stran těm pevnostním objektům, zejména branám, u nichž byl využit potenciál k reprezentaci a demonstraci ekonomických možností a uměleckých ambicí stavebníka; vedle extrémních případů, jimiž jsou náročně provedené fasády věží pražského Karlova mostu či Prašné brány, uvádí i některé realizace provinčního charakteru.

Dalšími kapitolami se V. Razím dotýká problematiky výstavby městského opevnění, a sice otázek jejího financování a organizačního zajištění, včetně například původu použitého stavebního materiálu. Zde bylo nutno proniknout do oblasti městské ekonomiky a v širším smyslu městské správy, ale zároveň do otázek týkajících se dostupnosti stavebních řemesel, rozvržení kompetencí v rámci náročného stavebního podniku, ale například také možnosti využít robotních povinností poddaných na městském velkostatku. Autor zde dochází k závěrům, že výstavba fortifikačních systémů obvykle neprobíhala nikterak plynule a obtíže finančního či technického rázu bývaly spíše pravidlem než výjimkou. Zahájením výstavby či rozsáhlejší přestavby hradeb, bran

a věží mohly své reálné možnosti přecenit i jinak ekonomicky silné městské komunity.

Převážně na archivních pramenech, respektive na odborné literatuře spočívá další oddíl knihy věnovaný obraně středověkého města, její organizaci, rozsahu městských arzenálů a možnostem využití zbraní v boji o město. Přestože by se mohlo zdát, že středověké válečnictví (a v tom zejména vojenství husitské éry) je námětem už skrz naskrz prozkoumaným generacemi historiků, nové Razímovo shrnutí poukazuje i zde na dosud mnohé otevřené otázky.

Jedna ze závěrečných kapitol pod názvem „Vývoj městských opevnění ve středověku a otázky provenience“ zdůrazňuje klíčovou věc, že totiž městské fortifikace českých zemích se nevyvíjely izolovaně, ale naopak mají řadu vzorů a analogií především v sousedním Rakousku, Bavorsku, Sasku a Slezsku. Razímova důvěrná znalost opevnění v ostatních střeoevropských zemích dovolila odhalit vzájemné genetické vztahy v celkovém pojetí pevnostních systémů i v mnohých detailech. Naznačeny jsou rovněž některé souvislosti s hradní architekturou.

Poslední tři kapitoly byly do knihy zařazeny spíše *pro forma* a nemají ambici dané téma vyčerpat. Stať pojednávající o procesu zániku městských opevnění během novověku využívá metodu několika případových sond, z nichž nejobsáhlejší je kauza Pražské brány ve Slaném, která byla podrobně zpracována ve starší literatuře.² České archivy nabízejí podobných případů bezpočet, jejich soustavné vytěžení a zhodnocení by si však vyžádalo široce rozkročený pramenný výzkum na dlouhá léta. Kapitoly „Památková ochrana od poloviny 19. století – základní teze z pohledu SHP“ a „Potřeby a výhledy dalšího výzkumu“ jsou vzhledem k profesnímu ukotvení autora v památkové péči až překvapivě krátké (v prvním případě tři tiskové strany, v druhém případě vlastně jediná strana). To nejdůležitější je však i tady řečeno.

Referovaná kniha je logickým vyústěním celoživotního odborného zájmu svého autora. Navíc jde o dílo, které svým zaměřením, rozsahem a kvalitou zpracování sotva snese srovnání v evropském, tím méně pak v domácím měřítku. Recenze proto nemůže vyznít jinak než veskrze kladně. Přes svůj obrovský záběr – anebo právě proto – však publikace zároveň nese znaky příznačné pro kompendia souborného či encyklopedického rázu. Máme tu především na mysli, že celá řada zajímavých a důležitých otázek musela být pojednána jen v nutné zkratce či náznaku, a kniha se tak stává v mnoha směrech inspirativní pro další bádání.

Podrobnější rozpracování by si zasloužila například již zmíněná problematika opevněných vesnic, sakrálních staveb uzpůsobených k obraně (které mohly mnohde suplovat chybějící fortifikaci města jako celku), stejně jako opevněných předměstí. Příliš

2 Zdeněk WIRTH, *Slaný v době empiru I.*, Slánský obzor 28, 1920, s. 3–23; Pavel ZAHRADNÍK, *Slaný, městské opevnění*, Archivní rešerše 1999–2000.

velkým soustem by v tuto chvíli asi byla možnost chronologického pokračování směrem do novověku, kde už byl ovšem dosavadní kompaktní a víceméně kontinuální vývoj městských fortifikací značně rozrůzněn a rozpadl se přinejmenším do dvou hlavních směrů – jedním byla tendence ke vzniku bastionových pevností, ovšem jen ve vybraných lokalitách, druhým pak přežívání a beznadějně zastarávání středověkých opevnění (přesto nelze opomíjet, že podstatná část z nich byla schopna účinné obrany nejen během třicetileté války, nýbrž ještě v konfliktech 18. století).³

Mnohá speciální témata zůstávají spíše úkolem pro historiky a archiváře. V mnoha směrech je možno prohloubit studium organizace obrany města nebo kupříkladu u poddanských lokalit sledovat spolupůsobení městských samospráv s příslušnou vrchností. Postihnout by bylo možno význam hradebního systému pro vnitřní topografii města a praktickou orientaci v jeho prostoru.⁴ Samotná linie hlavní hradby měla v myšlenkovém světě středověku a raného novověku rovněž nepominutelný právní význam, doslova oddělovala svět měšťanského bezpečí uvnitř od potenciálně nebezpečného venkovního prostředí, tvořila administrativní hranici a zcela zřetelné rozmezí, kdy na každé straně platily jiné normy pro posuzování lidských skutků. Zvláště by bylo možno studovat funkce městských bran, jejich provoz a zajištění ostrahy. Brány měly i v mírových dobách funkci regulační – kontrolovaly provoz mezi vnějším a vnitřním světem, mohly vylučovat vstup nežádoucích osob (zločinců, jinověrců, nakažených), jakožto komunikační uzel sloužily i potřebám šíření informací. Jiným rozsáhlým námětem, a dosud z velké části otevřeným, je jakýsi „druhý život“ hradebního systému, tedy sekundární využití věží, bran, parkánů a dalších prvků.⁵ V mnoha lokalitách pak lze z archivních pramenů dobře popsat proces postupné degradace a zániku historických pevnostních systémů, který ve své pokročilé fázi vyvolal reakci v podobě snah kulturní veřejnosti o záchranu zbývajících součástí hradeb. Právě boj za zachování ohrožených středověkých věží či bran okolo přelomu 19. a 20. století patří k nejstarším kapitolám dějin památkové péče a je dokumentován v písemné agendě tehdejších centrálních památkových úřadů ve Vídni a Praze.

První, výkladový svazek referované publikace – v chronologickém pořadí však vydaný až jako poslední – je logickou součástí obsáhlého díla o čtyřech svazcích. Shrnuje dosavadní stav poznání městských fortifikací a vymezuje jejich pozici ve vývoji středo-

3 Martin EBEL – Eliška NOVÁ, *Soumrak městských fortifikací po třicetileté válce*, Svorník 11, 2013, s. 166–176.

4 Náznakem např. Daniel KOVÁŘ, *Orientace v prostoru středověkého a raně novověkého města a jeho předměstí. Příklad královských Českých Budějovic*, in: *Od Velkého tržiště k náměstí Jana Palacha. Názvosloví veřejných prostranství ve městech střední Evropy*, Praha 2022 (= *Documenta Pragensia*. Supplementa 10), s. 157–175.

5 Např. Miroslav NOVÝ, *Druhý život jedné městské hradební věže*, Svorník 13, 2015, s. 20–28.

věké společnosti českých zemí a obecněji střední Evropy. V mnoha aspektech jde o dílo průkopnické, které jako celek sotva najde v brzké době pokračovatele, ale v dílčích otázkách přímo či nepřímo vyzývá k navazujícímu bádání. V běžné čtenářské a památkářské praxi se většího využití pravděpodobně dočká především samotný katalog jednotlivých lokalit obsažený ve 2. a 3. dílu. Katalog není bezprostředním předmětem této recenze, a tak lze jen obecně poznamenat, že i v něm se nabízí široké pole pro pokračující regionální výzkum. Hlavním autorským přínosem je zde dokumentace stávajícího stavu městských opevnění, jejich popis a zhodnocení jednotlivých fortifikačních systémů. Pokud jde o historické pasáže hesel, autor zde nutně musel vycházet z existující literatury, z níž mohly být v některých případech převzaty i nepřesné nebo neúplné údaje. Ty ovšem nikterak nesnižují hodnotu celého díla, naopak mohou být opět výzvou k doplňujícímu výzkumu v archivních pramenech.

PhDr. Daniel Kovář

Státní okresní archiv České Budějovice

Státní oblastní archiv v Třeboni

Rudolfovská 40, 370 01 České Budějovice

Česká republika

daniel.kovar@ceskearchivy.cz